

Språk i småbyen: varietet og variasjon

Av Jan Kristian Hognestad

For det første søker dette arbeidet å dokumentere den betydelige graden av variasjon som kan forekomme i tradisjonelle bymål, også variasjon som ikke uten videre kan settes i direkte sammenheng med sosial lagdeling. Dette utfordrer i noen grad implisitte forestillinger om homogenitet som har kunnet leses ut av bymålsbeskrivelser i faglitteraturen. Helt konkret ligger utgangspunktet i folkelige forestillinger om at det fantes to dialekter i småbyen Egersund, og disse forestillingene undersøkes med perspektivering fra folkelingvistikk som fagdisiplin. For det andre knyttes den lokale dialektvariasjonen opp mot eksistensen av byens gamle hjørnesteinsbedrift: fajansefabrikken. Dermed blir dette arbeidet også et kapittel i historien om hvordan omfattende industriutbygging på 1800- og 1900-tallet virket inn på språkutviklingen, men med andre konsekvenser i Egersund enn de som ellers er beskrevet på industristeder i Norge. Slik sett tar arbeidet også sikte på å gi et bidrag til diskusjonen av aktuelle problemstillinger i nyere norsk sosiolingvistikk.

1 Innledning

Nyere bymålsstudier i den sosiolingvistiske tradisjonen (Opsahl 2009, Hårstad 2010, Stjernholm 2012) har hatt fokus på variasjon så vel på gruppe- som på individnivå. Dette er studier av språket i store byer som Oslo og Trondheim, og i slike språkmiljøer har gjerne både forhold knyttet til tradisjonell sosial lagdeling, med lang historie bak seg, og etnografiske forhold knyttet til innvandring i seinere tiår, kunnet borge for at slike variasjonsstudier ville gi interessante resultater.

I den eldre norske dialektologiske tradisjonen finner vi imidlertid en annen tendens. Når bymålsgranskere har sett bort fra det man gjerne har analysert ut som ulike typer sosiolekter knyttet til høyere sosiale lag, har de gjerne ansett bymålene i seg selv som relativt homogene størrelser. Berntsen & Larsen (1925) er et klassisk eksempel, og en rekke andre

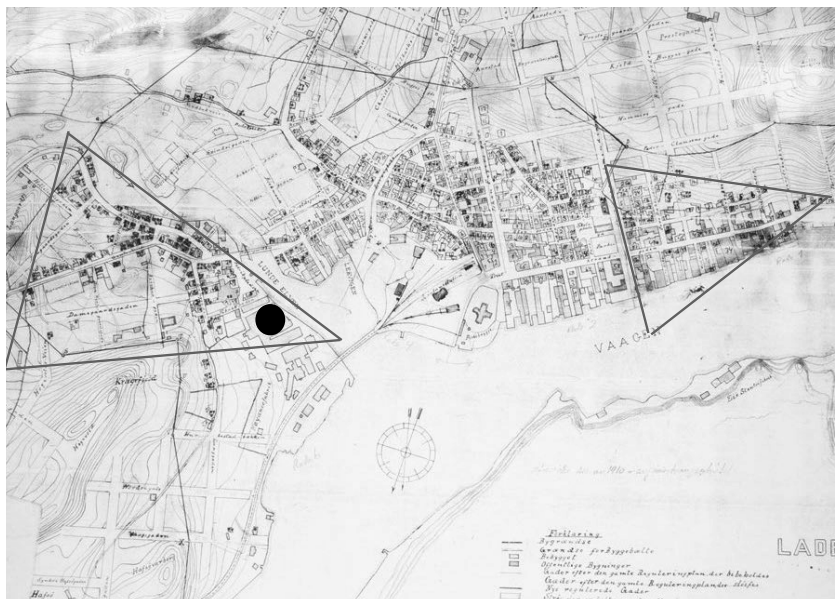
arbeider føyer seg inn i samme tradisjon. Fra samme landsdel som skal fokuseres i dette arbeidet, kan for eksempel Larsen (1970) om Flekkefjord bymål nevnes. Kanskje ikke minst når det gjelder mindre byer, kan det altså virke som implisitte oppfatninger om språklig homogenitet i folkemålet har vært rådende. Et relevant spørsmål kan være om variasjon i norske småbymål kan være en tradisjonelt underkommunisert størrelse, slik tilfellet også har vært i bygdemål, gitt forskningstradisjonen som vektla den ene stabile informanten.

I dette arbeidet skal ferden gå til en annen by på Sør-Vestlandet, nemlig Egersund, og det av en bestemt grunn: Her har det nemlig eksistert forestillinger om at det fantes mer enn én folkelig dialekt i byen. Mens språkvitere kan ha forestilt seg at folkemålet i byer som Egersund var relativt enhetlig, har egersunderne selv altså vært av en annen oppfatning.

Tradisjonelt har urban språkvariasjon som nevnt ofte vært knyttet til sosial klasse, og i sin mest reindyrkede form har ulike sosialgrupper simpelthen snakket ulike varieteter. Slik kjenner vi det fra Stavanger, med «Egenes-språget» kontra «gadespråget» (Omdal 1967, Gabrielsen 1984). I dag er slike nærmest absolutte skiller definitivt på vei ut i Stavanger (Aasen 2011), men mens de levde i beste velgående, spredte de seg også til Egersund, 70 kilometer lenger sør. Særlig kvinnelige egersunderne fra en aspirerende middelklasse kunne snakke såkalt pent. Dette er ikke oppsiktsvekkende, og det er heller ikke emne for dette arbeidet. Her skal oppmerksomheten rettes mot en annen historie, som fram til nå først og fremst har vært fortalt på folkemunne.

Mange egersunderne mener nemlig at det i første halvdel av 1900-tallet eksisterte dialektforskjeller mellom ulike bydeler i Egersund som nettopp ikke var sosialt betinget, altså at folk fra identisk sosial klasse kunne snakke forskjellig internt i den lille byen. (I 1910 hadde Egersund 3 228 innbyggere. På det samme arealet, i hovedsak det som vises med bebyggelse på figur 1, er det i dag faktisk færre fastboende enn dette. Regner vi derimot med byens aller nærmeste utbyggingsområder i tida etter situasjonen i 1910, kan dagens folketall i selve byen Egersund anslås til rundt 5000.) Særlig ble de påståtte språkforskjellene knyttet til bydelen Damsgård, og da i sammenlikning med det som gjerne har vært benevnt ytre bydel. I den folkelige tradisjonen har så betegnelsen *damsgårdsdialekten* blitt laget, og dette er mer oppsiktsvekkende enn det faktum at noen snakket pent også i Egersund. Det er for øvrig verdt å merke seg at verken leg eller lærd noen gang har ment at det såkalt pene talemålet,

bokmålsnær tale med rogalandsk fonologi, lot seg lokalisere til noe bestemt geografisk område i Egersund. De som snakket denne varietetten, kunne i utgangspunktet være bosatt hvor som helst, men akkurat på Damsgård utgjorde de nok et enda mer utpreget mindretall enn ellers i byen.

Figur 1. Bykart over det gamle Egersund med markering av Damsgård (til venstre) og ytre bydel (til høyre). Sirkelen på Damsgård-området viser hvor Egersunds Fayancefabrik lå.

I figur 1 er de to folkelige fokusområdene inntegnet: Damsgård og ytre bydel. Men bare på Damsgård fikk altså dialekten sitt eget navn. Ytre bydel tjente vel helst som kontrast: Her snakket folk angivelig annerledes – altså ikke-damsgårdsdialekt. I topografien kan det være verdt å merke seg at elva Lundeåne (også kjent som Damsgårdsåne) fysisk skiller Damsgård fra resten av småbyen Egersund.

I 1847 ble Egersunds Fayancefabrik, populært kalt Fajansen, etablert, og fram til 1970-tallet var den byens hjørnesteinsbedrift framfor noen (Gundersen 2011). På det meste arbeidet mellom 20 og 30 prosent av den yrkesaktive befolkningen i Egersund på Fajansen, og langt flere hadde arbeidsoppdrag som indirekte var knyttet til fabrikk. På figur 1 kan

plasseringen av den ses. Fabrikken lå altså på Damsgård, som også var strøket der fajansearbeiderne framfor alt bodde og bosatte seg. Med andre ord: En eventuell damsgårdsdialekt må knyttes til folk som tilhørte den tradisjonelle arbeiderklassen og som i overveiende grad tilhørte én arbeidsplass. Hognestad, Lædre & Gundersen (2016) gir utfyllende informasjon om historie og demografi knyttet til det aktuelle området.

I denne artikkelen skisseres først sentrale dialekttrekk i Egersund og Dalane i avsnitt 2. Dette er nødvendig fordi vi her har for oss et bymål som i svært liten grad er beskrevet tidligere, og der det faglige kildegrunnlaget følgelig er svært magert. Deretter går påstanden om damsgårdsdialektens eksistens etter i sømmene med perspektivering fra fagområdet folkelingvistikk (perseptuell dialektologi) i avsnitt 3. Avsnitt 4 presenterer en analyse av et antall eldre og nyere lydopptak med folk fra ulike deler av Egersund. Dette ble gjort for i størst mulig grad å finne empirisk belegg for å bekrefte eller avkrefte damsgårdsdialektens eksistens. Deretter setter avsnitt 5 de språkforholdene som avdekkes, inn i en historisk og sosiolingvistisk sammenheng. Da blir det sentralt å vurdere om vi her finner nok et eksempel på språkforhold som har direkte sammenheng med omfattende industriutbygging på et lite sted, slik at vi finner en parallell – eller eventuelt en motsats – til utviklingen som er beskrevet på industristeder som Sauda og Årdal (Neteland 2014) og Høyanger (Solheim 2006). I norsk sosiolingvistikk har disse stedene vært uløselig forbundet med raske språkendringer utløst av dialektkontakt som de omfattende demografiske endringene i opprinnelig små språkmiljøer førte med seg. Før fajanseutbyggingen var også Egersund et lite språkmiljø, og i sin mest ekspansive fase på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet grep det framvoksende fabrikkmiljøet kraftig inn i det som er blitt beskrevet som en stagnert småby (Gundersen 2011: 29).

2 Karakteristiske trekk ved språket i Egersund og Dalane

Dialektforhold i Egersund og Dalane er som nevnt lite beskrevet. Leksikalske forhold er i noen grad belyst i reine ordsamlinger, blant annet av Midbrød (1997 og 2013), men det er lite å finne når det gjelder språkstrukturelle forhold. Sandvik (1979) gir en situasjonsrapport om språket i Dalane fra sin tid, men er langt fra en fullstendig dialektbeskrivelse.

For å kunne si noe om de språklige realitetene bak påstandene om damsgårdsdialektens eksistens, er det derfor nødvendig først å etablere en oversikt over sentrale språktrekk, og den må, i mangel av litteratur å referere til, settes opp med artikkelforfatterens lokalkunnskap som hovedrettesnor. Her og ellers i artikkelen er det i hovedsak brukt fonemisk transkripsjon i eksemplene, men fonetisk transkripsjon er likevel brukt i noen tilfeller for å aksentuere relevante subfonemiske trekk.

Generelle sørvestlandske trekk

Dialektene i Dalane står stødig plassert på det sørvestlandske området (Mæhlum & Røynealand 2012: 96ff):

- Lenisering av *p*, *t* og *k*: /ska:p/ > /ska:b/, /ma:t/ > /ma:d/, /bu:k/ > /bu:g/
- svarabhaktivokal i adjektiv i entall: /en fi:n da:g/ > /en ¹fi:ne da:g/.
- a-mål med verb-infinitiv og svake hunkjønnsord på *-a*: /²skri:va/, /²jenta/.
- Pronomenformene /¹oke/, /²oka/, /²doka/: I lokal tradisjon ser mange på disse opprinnelige dualisformene som typiskegersundske, ikke minst på grunn av uttrykket *okka by*, kjærlighetsfullt brukt om Egersund som hjemby, men det er de definitivt ikke. De har hatt et heller stort utbredelsesområde sør i landet (Skjekkeland 1997: 159).

Dalane-trekk

Som så mange andre småbymål er Egersund bymål en miks av trekk som vi også finner representert i Dalane-regionen ellers. Noen trekk i bymålet er felles med nabokommunen Bjerkreim i øst, noen kan være felles med Hå i nord og andre med Sokndal i sør. Og da blir det denne miksen som er Egersund bymål, like mye som trekk som bare høres innenfor bygrensene. Her er noen aktuelle eksempler på språktrekk som Egersund bymål har hentet fra Dalane. Noen av dem skal stå sentralt seinere i artikkelen:

- Lang *æ* i vokalsystemet: *Reke* heter /²ræ:ga/ i Egersund bymål. Et minimalt par er /ræ:v/ (dyret) og /re:v/ (i sjøen). Lenger nord og lenger sør heter begge deler /re:v/. Dette trekket er særlig relevant å nevne fordi et nærliggende bymål, nemlig Stavanger, tradisjonelt har manglet æ-fonemet i vokalsystemet (Omdal 1967).

- Segmentering av *-ll-* til *-dl-*: /²ale/ > /²adle/, /fjel/ > /fjedl/. Dette er et typisk Rogalands-trekk, men det har lenge vært på vikende front. I dag er det langt på vei borte fra unge menneskers språk mange steder i fylket, også i Egersund.
- Substantivbøying: I Dalane har et komplekst system overlevd. Både genus og stammebøying spiller inn, og i hunkjønn skilles det mellom sterk og svak bøying. Merk også de apokoperte endingene i def.pl. i tabell 1:

	Indef.sg	Def.sg.	Indef.pl.	Def.pl.
Hankjønn	/stein/	/ ¹ steinen/	/ ² steina/	/ ² steinan/
	/sau/	/ ¹ sauen/	/ ² saue/	/ ² sauen/
Hunkjønn	/ ² da:ma/	/ ² da:mø/	/ ² da:me/	/ ² da:men/
	/sko:l/	/ ¹ sko:le/	/ ² sko:le/	/ ² sko:len/
	/my:r/	/ ¹ my:re/	/ ² my:ra/	/ ² my:ra/
Intetkjønn	/dy:r/	/ ¹ dy:re/	/ ¹ dy:r(a)/	/ ¹ dy:ran/
	/ ² eple/	/ ² eple/	/ ² eple/	/ ² eplen/

Tabell 1: Substantivbøying i Dalane-mål

At rurale dialekter i Dalane har bevart et system av denne typen fram til i dag, er ikke enestående i norsk perspektiv (se f.eks. Sandøy (1998: 86–87) for et instruktivt eksempel fra Sunndalen i Møre og Romsdal), men i Egersund har dette systemet altså (i alle fall inntil nylig) vært lys levende i et bymål.

- /te:/ som infinitivsubjunksjon: *Han va goe te synga*. I akkurat dette eksempelet kan det hevdes at vi har å gjøre med en forkortet versjon av *til å*, men har man dette trekket gjennomført i språket sitt, vil man også si *Han prøvde te sedda motoren i gang*. Også dette er et trekk som lenge har vært på vei ut av dialekten.
- En del enkeltord som demonstrativer og adverb, er karakteristiske: /²denan/. /²detan/, /²desan/, /²hø:ran/, /²dø:ran/. Når det gjelder de to siste, er faktisk en rekke varianter mulige: /hæ:r/ – /²hæ:ran/ – /²hæ:rane/, /dæ:r/ – /²dæ:ran/ – /²dæ:rane/, /hø:r/ – /²hø:ran/ – /²hø:rane/, /dø:r/ – /²dø:ran/ – /²dø:rane/.

Trekk som tradisjonelt har vært assosiert med bygdeområdene rundt Egersund snarere enn bymålet

- Apikal *r*: I folkelig tradisjon kalles dette trekket gjerne øybu-*r* og forbindes med språket på Eigerøy rett utenfor Egersund, men det har i realiteten vært å høre i alle bygdeområder rundt byen. Fonetisk kan den apikale *r*-en analyseres som den alveolare approksimanten [ɹ].
- Kort *e*-lyd foran *r* i trykksvak stavelse: I stedet for forventet [ə] får vi [ɛ]: [ˈkuf:ɛɹt] (koffert) og [ˈsuk:ɛɹ] (sukker).

Trekk som (kanskje) er typiske bare for Egersund bymål

Forbeholdet i overskriften skyldes at dette er forhold det ikke fins full oversikt over, gitt at veldig lite forskning er gjort på språk i Dalane. Men dersom dette er genuine bymålstrekk, må de sies å være interessante, for da må det være snakk om innovasjoner i bymålet, siden de neppe kan relateres til påvirkning verken fra omkringliggende dialekter eller fra skriftmål/standardmål:

Figur 2: Kommunekart over Rogaland. Helleland, som fram til 1965 var egen kommune, er den smale tarmen av Eigersund mellom Bjerkreim og Lund.

- Aspirasjon og affrikat: Egersund bymål kan ha svært uttalt postaspirasjon, og ved /t/ og /d/ kan uttalen ofte best beskrives som affrikatisert. Tallet 18 vil da bli uttalt [²at:ʰən], altså ikke med syllabisk nasal, og pronomenet *du* kan bli [d²u:] i Egersund.
- Pronomenet /e:g/: Egersund by har tradisjonelt vært omgitt av dialekter som har /æ:g/. (Se figur 2.) Det gjelder nordover mot Hå (Jæren), innover mot Bjerkreim, sørover mot Sokndal og muligens i eldre mål i Lund. De nærmeste naboene, gamle Hellelands-buer, sa også /æ:g/. Slik sett har egersundsk /e:g/ faktisk vært en liten språk-øy i Dalane, et bymåls-trekk som kan være importert fra Stavanger for å bidra til urbaniseringen av den lille byen lenger sør.

Egersund bymål før og nå

Karakteristisk for talemål i Rogaland i dag er at omfattende endringsprosesser er i gang (Ims 2010, Aasen 2011, Bøe 2013). Dette gjelder åpenbart også Egersund bymål. Flere av trekkene som heimfestes til Egersund og Dalane ovenfor, høres ikke hos folk født rundt tusenårskiftet eller seinere. Variasjonsbildet i byen er dermed et annet i dag enn det som rapporteres om i dette arbeidet. Hensikten her er, i aller siste øyeblikk, å prøve å beskrive særegne språkforhold fra det tidlige 1900-tallet, og i tillegg å bidra til beskrivelsen av et bymål som hittil ikke har vært representert i faglitteraturen.

Selv om endringsprosessene er mange, er det verdt å understreke noe som også framgår av oversikten ovenfor, nemlig at Egersund bymål helt til det siste har bevart uvanlig mange arkaiske trekk. Egersundere har altså helt fram til i dag hatt kløyvd entallsbøyning av hunkjønnsord: /¹my:re/, /²da:mo/, jf. tabell 1, og Egersund må være et av meget få bymål som har hatt et slikt trekk i språkssystemet. Også hos helt unge folk i dag kan trekket finnes fullt bevart. Generelt kan dette arkaiske preget sies å gjøre det spesielt interessant å studere dette bymålet nærmere og eventuelt å avdekke mulige grunner til at det har blitt slik.

3 Perspektiv I: folkelingvistikk

Termen *folkelingvistikk* kan framstå som noe tvetydig, idet den brukes både som term for folkelige oppfatninger om språk og som betegnelse på fagfeltet som studerer slike oppfatninger. I engelsk fagterminologi har dette fagfeltet også blitt markedsført under betegnelsen *perceptual*

dialectology, mens den norske tradisjonen (i den grad det er mulig å snakke om en tradisjon) i større grad har holdt på betegnelsen folkelingvistikk, jf. Røsstad (2005).

Det kan være grunn til å merke seg at store deler av den folkelingvistiske tradisjonen i språkvitenskapen dreier seg om å undersøke forhold der de språklige realitetene *per se* allerede er kjent for lingvistene. Faglig gangbare beskrivelser av varietetene foreligger gjerne, og formålet med de folkelingvistiske undersøkelsene er primært å finne ut om ikke-lingvister ser og vurderer de språklige realitetene annerledes enn fagfolk gjør. Her skal det imidlertid handle om et tilfelle der det er den folkelingvistiske dommen som er kjent på forhånd, altså påstanden om damsgårdsdialektens eksistens, og der forskningsspørsmålene i stedet knyttes til en nærmere kartlegging av grunnlaget for denne dommen og hvilke språklige realiteter den eventuelt grunner seg på.

Folkelingvistisk rapport fra Damsgård

Både for å skaffe til veie relevante språkprøver og for å kartlegge oppfatninger om damsgårdsdialekten, ble det foretatt seks nye intervjuer med eldre egersundere. Den yngste var 80 år, den eldste 96; tre menn og tre kvinner. Fire av disse hadde selv bakgrunn på Damsgård, mens to var hjemmehørende i andre deler av byen. Alle ble bedt om å kommentere lokale språkforhold og fikk spørsmål om kjennskap til damsgårdsdialekten, men ellers ble opptakene gjennomført uten noen form for intervjuguide. Gitt intervjuobjektens alder ble det ansett som mest hensiktsmessig primært å få dem i tale, slik at opptakene kunne brukes som regulære dialektprøver.

I tillegg ble ti informanter forelagt et lite sett med spørsmål, uten at lydopptak ble gjort. Her var det snakk om folk av begge kjønn fra 60 år og oppover, der utvalgsriteriet simpelthen var bosted i Egersund og fortrolighet med lokale forhold. Alle ble spurt a) om de hadde hørt påstanden om at det ble snakket ulikt i ulike deler av byen, b) om de hadde hørt noe av dette referert til som damsgårdsdialekten, og hvis svaret var ja på a) og b): c) om de kunne gi noen eksempler på hva disse forskjellene gikk ut på. Dette må ses på som en ganske uformell undersøkelse, der det primære siktemålet var å få bekreftet at en nærmere undersøkelse av fenomenet damsgårdsdialekten ville være på sin plass.

To av informantene i hver av informantgruppene var ukjent med påstanden. I den uformelle undersøkelsen var det noen som kunne svare ja

på både a) og b), men som ganske tydelig ga uttrykk for at de selv ikke hadde tro på dette, og at damsgårdsdialekten måtte være en myte. Dette var i noen grad folk med en viss innsikt i språk og kulturhistorie, som da mente at Egersund by representerte en altfor begrenset topografi til at det kunne være dialektskiller der.

Flertallet svarte imidlertid ja på a) og b) og var selv overbevist om påstandens sannhet og damsgårdsdialektens eksistens. Dette er i seg selv et interessant funn som det er all grunn til å ta på alvor. Nær sagt uansett hva denne studien måtte bringe for dagen, er disse folkelige vurderingene interessante, og det er ingen grunn til å ha som utgangspunkt at de har oppstått av ingenting.

I folkelingvistiske undersøkelser er det gjerne spørsmål som c) som skaper problemer, altså når folk som selv ikke snakker fokusvarietet, blir bedt om å belege påstandene sine med konkret eksemplermateriale:

Overt identification of details of other varieties is very weak (perhaps particularly at phonological levels), but imitations of the varieties are often convincing (at least to nonlinguists) and contain accurate as well as inaccurate representations of linguistic elements of the varieties. (Preston 1999: xxxv)

Dette er veldig dekkende også for denne undersøkelsen. To tredjedeler av de spurte sa de var helt sikre på at forskjellene i lokalt språk hadde vært der, men samtidig var det åpenbart vanskelig å konkretisere med ord eller språktrekk. Noen refererte til foreldrene sine, som «hadde snakket mye om dette» og «sikkert ville ha visst hva det gikk ut på». Denne usikkerheten kan selvsagt brukes som argument for en mytehypotese, men en slik konklusjon kan også være forhastet.

For det første kan det faktisk være vanskelig for folk som ikke er skolert i språkteori, å sette intuisjonene sine om til håndfaste språkeksempler. Særlig kan det gjelde dersom det er snakk om segmental-fonologiske eller prosodiske sider ved språkstrukturen. Stilt overfor dette mikronivået i språket kan folk fort ende opp med generelle, om enn basante påstander om språkvariasjon på varietetsnivå.

For det andre var det noen av intervjuobjektene som faktisk klarte å komme med eksempler på angivelig damsgårdsdialekt, og da nettopp ved å imitere, som sitatet fra Preston indikerer. Dermed fantes det i alle fall noen få spor av hva man burde lete etter når eksisterende eldre lydopptak skulle lyttes til. De eksemplene som kom fram, oppsummeres her. For

nærmere omtale vises til gjennomgangen av dialekttrekk fra Egersund i avsnitt 2.4 ovenfor:

- Affrikatisert aspirasjon, altså uttaleformer som [ʰhetːsʰa] (= ei hette) og [ʰdʰama] (= ei dame). Faktisk nevnte så godt som alle de som hadde noe konkret å si, dette trekket.
- Kort e-lyd uttalt som [ɛ] i trykklett stavelse foran r. Eksempelord som ble brukt (av to ulike informanter): [ʰsukːɛʁ] (sukker) og (fra en sangtekst): [ʰnatːsɛʁgaːl] (nattergal).
- Tilbaketrekking (runding) av kort a. Dette gjelder én informant, som sier «Og så var det det med a-en». Intervjueren spør så om det kunne gjelde uttaleformer som [ʰɔʁːbɛi] (= arbeid), og dette ble øyeblikkelig bekreftet. Dette fenomenet, en tendens til tilbaketrekking/runding av korte vokaler i Egersund bymål, vil ikke bli behandlet nærmere i dette arbeidet, men flere eksempler på fenomenet som også involverer flere andre korte vokaler, kan finnes hos Hognestad, Lædre og Gundersen (2016: 13).

I tillegg til dette ble mer generelle karakteristikkert brukt om damsgårdsdialekten, som at den var «brei» eller «flat», noe som er vanlige folkelige karakteristikkert av språk med markert dialektpreg og lav status. Det ble også spurt om hvorvidt det lå noen verdiladning i begrepet damsgårdsdialekt. Noen mente at dette bare var en de facto-karakteristikk og som sådan nøytral, men ganske mange vitnemål tyder på at det ikke var noe kompliment når en persons språk fikk denne karakteristikken.

Ved siden av disse uformelle funnene fins det faktisk også en skriftlig kilde som må nevnes. Det er en liten erindringsbok fra 1986: *Ung i Egersund* av Bjørn Kjos-Hanssen. Han var på sett og vis en litt fremmed fugl på Damsgård: dyrlegesønn blant alle fajansearbeiderbarna. Men akkurat dette kan faktisk også ha gjort ham ekstra språkbevisst. Her er hans observasjon:

På ett område skilte vår oppdragelse seg avgjort fra de andre barns på Gamleveien. Ute på gaten snakket vi «Damsgårdsspråket» som flere elever ble ertet for på skolen. Men straks vi hadde passert dørstokken hjemme, hadde vi vær så god å snakke riksmål. (Kjos-Hanssen 1986: 39)

Kjos-Hanssens hjemmespråk lå åpenbart nær det som i avsnitt 1 ovenfor er beskrevet som høystatusvariant, altså riksmål/bokmålsnær tale med rogalandsk fonologi. Det interessante i vår sammenheng er imidlertid at

«Damsgårdsspråket» antakelig ikke er å forstå simpelthen som umarkert egersundsdiialekt. Det skjønner vi av opplysningen om erting på skolen. Denne lille informasjonsbiten er faktisk en ganske så tydelig indikasjon både når det gjelder damsgårdsdialektens eksistens i folks bevissthet og måten den ble vurdert på andre steder i byen.

4 Egersund bymål i eldre og nyere lydopptak

Alle respondentene i undersøkelsen som svarte bekreftende om damsgårdsdialekten, var enige om at den i stor grad hørte (den nære) fortida til. Dette var selvsagt en hovedgrunn bak valg av aldersgruppe for de seks intervjuobjektene. Det betyr imidlertid også at i dette tilfellet kan forskeren ikke intervenere direkte i det samfunnet han gjerne vil vite mer om, så i en viss forstand er dette prosjektet for seint ute. Imidlertid foreligger det et betydelig antall eldre lydopptak med folk fra Egersund, der de eldste er født på slutten av 1800-tallet. Ved å analysere disse og sammenholde med data om talernes fødested, bosted og yrkesbakgrunn, burde det i noen grad være mulig å gå påstandene om damsgårdsdialekten etter i sømmene på empirisk grunnlag. I tillegg til nylagede intervjuer som spesifisert i 3.1 ovenfor, har derfor disse kildene vært brukt:

- Intervjuopptak laget av bonde og lokalhistoriker Amandius Skåra på 1970-tallet med personer fra Egersund og Dalane, stilt til disposisjon av Dalane Folkemuseum.
- Intervjuopptak med tidligere ansatte på Egersunds Fayancefabrik laget av Elisabeth Seland i samband med et datainnsamlingsprosjekt i historie på 1980-tallet, stilt til disposisjon av Dalane Folkemuseum.
- Videointervjuer med personer fra Egersund laget av Odd Arild Ellingsen på 2000-tallet, stilt til disposisjon av Dalane Folkemuseum og med konsulentbistand fra Ellingsen.

Disse eldre opptakene utgjør i utgangspunktet et svært stort materiale. Det er snakk om mer enn 500 enkeltopptak, men kun et fåtall av disse kunne benyttes innenfor rammen av dette prosjektet. Informantutvalget er gjort på grunnlag av tilgjengelig informasjon om yrkesbakgrunn og der nøyaktig bosted (gateadresse) i byen var kjent.

De aktuelle opptakene har gjennomgående ikke språkforhold som emne for samtalen, og siden de ikke er organisert med innsamling av

sammenliknbare språkdata for øye, begrenser det hvilken bruk man kan gjøre av dem. Felles for alle de benyttede opptakene er at intervjuobjektene språk kan identifiseres som Egersund bymål, og ingen av dem snakker den rogalandske høystatusvarianten. Unntak fins faktisk i Selands fajanseintervjuer, og da ved at enkelte tidligere fabrikkarbeidere spontan-normerer språket sitt i møtet med den for dem fremmede og østnorsk-talende intervjueren. I slike tilfeller er det helt klart det bokmålsnære talemålet som er normgrunnlaget, og fenomenet må åpenbart kunne karakteriseres som et tilfelle av kodeveksling (Mæhlum et al. 2008: 48ff). Slike opptak ble tatt ut av materialet som ble benyttet i undersøkelsen.

Som nevnt ble heller ikke de nylagede intervjuene strukturert etter formelt oppsatte testbatterier som hadde kunnet gjøre det mulig å utføre kvantitativt orienterte analyser av grammatiske trekk. Følgelig må alt tilgjengelig lydmateriale i undersøkelsen sies å være av samme grunnleggende type, og konklusjoner som trekkes, må selvsagt vurderes i dette perspektivet.

Metode og hypoteser

Analysearbeidet med lydopptakene dokumenterte raskt betydelig variasjon på individplan. Gitt det nokså mangslungne materialet oppsto et behov for å etablere en metode for å beskrive variasjonen som var forenlig med arten av tilgjengelig empiri. Ut fra kjennskap til lokale dialektforhold ble fonologiske og morfologiske språktrekk fra dette variasjonsbildet derfor brukt til å etablere to idealiserte «språktyper», heretter kalt Type I og Type II. I Type I finner vi språkmateriale som Egersund bymål i stor grad har hatt til felles med bygdemålene rundt. Dette dreier seg gjerne om det som i avsnitt 2 ovenfor er kalt arkaiske trekk, der de aller fleste er kjent stoff fra faglitteraturen om andre dialekter og ganske sikkert har lang fartstid både i Egersund by og i bygdene rundt. Type II består av trekk som kanskje kan sies å være litt mindre markerte og litt mer urbane enn Type I-trekkene. De anses likevel som helt regulære bymålstrekk i Egersund, og de kan sies å gravitere dels mot andre bymål i Rogaland og dels mot den bokmålsnære talen. Her er en oppstilling som eksemplifiserer denne typologiseringen, og der noen av trekkene vil gjenkjennes fra tabell 1:

Språktrekk	Type I-eksempler	Type II-eksempler	Merknad
Vokalheving e>i	/vikt/ / ² rigna/	/vekt/ / ² regna/	
Vokalheving ø>y	/ ¹ sypel/	/ ¹ søpel/	
Palatalisering av velarer	/ ² ma ² nje(n)/ / ² i ² njen/	/ ² ma ² ŋe(n)/ / ² i ² ŋen/	(= mange) (= ingen)
Affrikatisering/svært sterk aspirering	[² at: ² ən] [d ² u:]	[² at:ŋ] [d ² u:]	(= 18) Type I-formene kan tenkes å være genuine bymålstrekk for Egersund bymål.
Segmentering	/ ² adle/ /fj ² edl/	/ ² ale/ /fj ² el/	
R-realisasjon	(rester av) [ɹ]	[ʁ], eventuelt [ɣ]	
Demonstrativ	/ ² detan/	/ ² dete/	
Stedsadverb	/ ¹ hø:r/ / ² hø:ran/ / ² hø:rane/	/ ¹ hæ:r/ (men også / ² hæ:ran/ ² hæ:rane/	
Infinitivsubsjunksjon	/te/	/o/	
Apokope i substantiv	/ ² gutan/ / ¹ dy:ran/ / ² gutane/ / ¹ dy:rane/		
Annet	/sj ² u:/ / ² ç ² u:e/ / ² sj ² u:geh ² u:s/ /sj ² e:l/	/sy:v/ / ² ty:ve/ / ² sy:geh ² u:s/ /sjø:l/	

Tabell 3: To idealiserte språktyper i Egersund

Typisk for språket i både de gamle og de nye lydopptakene er at hver språkbruker har sin individuelle miks av former fra de to typekategoriene. De språkbrukerne som formodentlig lettest vil bli lagt merke til av observatører uten lingvistisk bakgrunn, vil være de som på individnivå i størst grad reindyrker enten et Type I-språk eller et Type II-språk.

Med bakgrunn dels i de dokumenterte folkelingvistiske oppfatningene og dels i oppfatninger som (sosio)lingvister gjerne har av denne typen språkforhold, ble et lite sett med hypoteser formulert. Den sterkeste/mest vidtgående hypotesen kommer først:

- a) Damsgårdsdialekten har eksistert som beskrivbar dialektvarietet i Egersund. Den har trekk som klart skiller den fra språket ellers i byen, for eksempel i ytre bydel.
- b) Ettersom fajansefabrikken ekspanderte, ble det behov for mer arbeidskraft. Den kom blant annet fra bygdene rundt Egersund, og Damsgård ble det området der mange etablerte seg. Ellers i byen var det lite plass, så Damsgård var i en periode byens ekspansjonsområde. De som flyttet inn der, hadde med seg sine ervervede dialekter. Damsgårdsdialekten var en realitet, men er rett og slett en versjon av bymålet med flere byg-

detrekk enn det språket som på det aktuelle tidspunktet hadde utviklet seg ellers i byen.

- c) Det fantes egentlig ikke noen damsgårdsdialekt i bokstavelig forstand. Det folk rapporterer om, er rett og slett variasjon på individplan i folkelig bymål, kanskje illustrert ved den spenningen mellom det spesifikt lokale og det litt mer urbane som illustreres med type I/II-sondringen ovenfor.

Ny tilnærming til Damsgård: to case-informanter

En folkelingvistisk tilnærming til undersøkelsen kan sies å ha vært til stede også i selve opplegget for den vitenskapelige undersøkelsen, siden det ble bestemt å vie særlig oppmerksomhet til individer som ifølge flere folkelige utsagn var slike man burde låne øre til «fordi de snakker damsgårdsdialekt». To slike informanter ble valgt ut fra lydmaterialiet for særlig grundig analyse: en kvinne født 1909 på Damsgård (fra de historiske lydarkivene) og en mann født 1921 på Damsgård (som ble intervjuet våren 2016).

Kvinne født 1909

Ikke sjelden finner vi kjønnsforskjeller i talespråksammenhenger. Bruker vi de to typekategoriene våre som utgangspunkt, ville en statistisk hypotese kunne være at kvinner i den generasjonen det er snakk om her, i større grad enn menn ville gravitere mot type II-språk (Labov 2001: 261ff). Det gjelder imidlertid ikke denne informanten, som i hele sitt yrkesaktive liv arbeidet på fajansefabrikken. Tre forhold kan holdes fram som typisk for henne:

- 1) Hun bruker så godt som utelukkende type I-former.
- 2) Det graduelle trekket aspirasjon/affrikatuttale slår meget sterkt ut hos henne. Hun aspirerer *p* og *k* meget sterkt og har klar affrikatuttale av *t* og *d*.
- 3) Selv i et så type I-dominert språk finner vi enkelttrekk som må karakteriseres som type II. Hun sier for eksempel både /sy:v/ /²ty:ve/ og /²sy:gehū:s/, former man neppe ville finne hos rurale talere som ellers har det meste av dialekten sin felles med henne. Bruken av /jem/ (ikke /heim/) kan kanskje trekke i samme retning.

Tabell 4 viser noen flere enkelttrekk som opptrer hos henne. Noen type II-former er satt inn til sammenlikning.

Type I (=informantens språk)	Type II (til sammenlikning)
/ ² flerne/	/ ¹ fleire/
/ ² gløyma/	/ ² gløma/
/dø:r/	/dæ:r/
/ ² adle/	/ ² ale/
/ ² no:en/	/ ² no:gen/
[² it ^ə esian]	/ ² itepo:/, / ² seinare/
/om te ² treka ² kloko/	/om o.../
/før/	/fø:r/
/ ² mø:je/	/ ² my:e/
/ ¹ vuso/ (= slik som/som om)	/son so/ (= slik som)

Tabell 4. Språktrekk hos kvinne født 1909 på Damsgård.

I tabellen er det bare tatt med ett eksempel på substantivbøying, men her er informanten generelt helt konsistent i forhold til systemet i tradisjonell dialekt, jfr. tabell 1. Et enkelt unntak forekommer: Hun sier /²lunene/, altså ikke /²lunen/ med apokopert sistestavelse. I stedet for å se på dette type II-trekket som nok et urbant trekk, kan man tenke seg at dette er et bok-ord mer enn et dagligord for henne, og slike ord kan ha lett for å unnslippe dialektgrammatikken.

En foreløpig konklusjon kan være at denne kvinnens språk er konsistent med alle tre hypotesene som ble formulert. Siden mange av type I-formene også er bygdeformer, finner vi klar støtte for hypotese b. Forholdet til hypotese a og c kan bare avklares ved sammenlikning med folk fra andre deler av byen.

Mann født 1921

Denne informanten har bodd hele livet på Damsgård, men ikke hatt fajanse-tilknytning. Her finner vi stor grad av samsvar med forrige informant. I alt overveiende grad bruker han type I-former. Tabell 5 viser eksempler på språket hans i type I-kolonnen, med forslag til mulige type II-former i hvert enkelt tilfelle.

Type I (=informantens språk)	Type II (til sammenlikning)
/ ² ata/	/at/
/ ¹ da:en/	/ ¹ da:gen/
/ ² no:en/	/ ² no:gen/
/sje:l/	/sjø:l/
/ ² maɲjen/	/ ² maɲe(n)/
/ ² iɲjen/	/ ² iɲen/
[² p ^h ɥnt ^h a]	/ ² pynta/
/hø:r/, /dø:r/	/hæ:r/, /dæ:r/
/fø:/	/for/
/fø:r/	/fø:r/
/ ¹ vuso/ (= slik som/som om)	/son so/ (= slik som)
/ ² helest/	/ ² eles/, / ¹ elers/
[eger ¹ sun:]	[egør ¹ sün]
/ ² skreçele/	/ ² skrekeli/
/ ¹ idvardsen/	/ ¹ edvardsen/
/ ² lɥniɲ/	/ ² løniɲ/ (= lønn)
/de: bli: dy:rt/	/de: blir: dy:rt/
/o lega ² merke me: de/	/o lega ² merke te: de/

Tabell 5. Språktrekk hos mann født 1921 på Damsgård.

Graden av aspirasjon/affrikatuttale er ikke like sterk som hos den kvinnelige informanten, men må absolutt regnes som relevant trekk for ham også. Formene [²p^hɥnt^ha] vs. /²pynta/ betyr ikke at type II-formen er uaspirert, noe som ville være svært uvanlig i norsk. Aspirasjon noteres uansett ikke i fonemisk transkripsjon av norsk, men her innebærer notasjonen simpelthen at informantens aspirasjon er svært sterk, uten at den i dette tilfellet realiseres som homorgan frikativ, altså affrikat. Verdt å merke seg er også palataliserte former som /²maɲjen/ og /²iɲjen/, som gjerne har vært forbundet med ruralt språk i Dalane. Det samme gjelder uttalen av bynavnet, [eger¹sun:], der fonetisk transkripsjon er brukt for å få fram den særegne *e*-kvaliteten foran *r* i trykklett stavelse. Dessuten kan formen brukes som eksempel på overgang [ü]>[u] i kortvokalsystemet. I substantivbøyningen har også han et gjennomført Egersund-

system, og hos ham forekommer ingen eksempler på ikke-apokoperte flertallsformer.

Ett trekk kommer ikke fram i tabellen, men er meget vesentlig å få med: Informanten har rester av apikal *r*. Interessant nok har han mye å fortelle om lokal *r*-variasjon; blant annet mener han at det ikke fins apikale *r*-lyder i byen i dag, og at heller ikke hans far hadde dem. Han er altså åpenbart ikke klar over at ikke bare enkelte av hans bysbarn, men også han selv, i visse posisjoner, «ruller på *r*-en». I en frase som [p²ʋenstɪa²sio ne:hæ:ɕ fœɹ¹kɪʏs¹n] (en posisjonsangivelse: «på venstre sida ned her, før krysset») er det bare i [hæ:ɕ] at han har den urbane bakre skarre-*r*-en. Det er neppe noen risikabel påstand at han var en av ytterst få talere av Egersund bymål i 2016 som ikke har gjennomført velar/uvular *r*, noe faglitteraturen ellers for lengst har fastslått at «alle» egersundere har (Foldvik 1988).

Denne informantens bymål har altså uvanlig mange trekk som også kan karakteriseres som rurale (apikal *r*, trykklett *e*>[ɛ], palatalisering). Men også hos ham forekommer enkeltteksempler på type II-former. Et av dem ses i eksempelet ovenfor, nemlig [hæ:ɕ]. Her er han inkonsekvent, som så mange andre, og det er helt klart /²hœɹ(an)/ og /²dœɹ(an)/ som dominerer også hos ham. Videre bruker han former som /van/ og /vana/ snarere enn /vatn/ og /vatna/, og han sier konsekvent /¹sœpel/ og ikke /¹sypel/.

Alt i alt må konklusjonen bli den samme som for forrige informant. Språket hans er konsistent med alle tre hypotesene, og igjen må hypotese b anses som styrket ved forekomsten av alle de rurale formene.

Oppsummering av case-eksemplene

Hvis damsgårdsdialekten fins (eller fantes) og disse to informantene snakker den, ville man måtte karakterisere den som et bymål med utpreget arkaiske trekk som har svært mye felles med målet i bygdene rundt, altså slikt som her kalles ruralt språk. I tillegg kommer sterk grad av aspirasjon/affrikatuttale, og så noen ganske få type II-trekk som avslører at disse to tross alt er byfolk, eller «byara» som det heter lokalt.

I denne studien ble nå følgende gjort for ytterligere å sammenholde språkdata med de tre hypotesene: De to case-informantenes språk ble sammenliknet med andre eldre opptak av folk fra Damsgård for å få verifisert at de er representative. Deretter ble det foretatt en sammenlikning med språket til folk fra andre deler av byen. Dette siste ville selvsagt

være særlig avgjørende for skjebnen til den mest vidtgående av hypotesene, nemlig hypotese a. Antallet sammenlikninger er imidlertid begrenset, så her fins det potensiale for videre forskning.

Damsgård og de andre: varietet eller variasjon?

Flere av de eldre opptakene av folk fra Damsgård viser stor grad av samsvar med språket hos de to case-informantene. Samtlige språktrekk som kan registreres hos dem, gjenfinnes hos andre Damsgård-beboere i samme generasjon. Følgelig synes det udiskutabelt at de to hovedinformantene er representative, men spørsmålet blir selvsagt: representative for hva? For å finne ut det ble opptak av folk fra andre deler av byen analysert, og da er det tre forhold som framstår som spesielt påtakelige.

Det første er at vi i disse opptakene finner langt større blanding av type I og type II-trekk hos den enkelte informant enn hos de to case-informantene. De to blir da stående som eksempler på svært tradisjonell dialekt med få type II-trekk og følgelig mange fellestrekk med ruralt språk rundt byen. Her kan det imidlertid ligge en feilkilde: Ganske mange i totalmaterialet kan sies å tilhøre en litt annen gruppe enn de to. Mens de to ikke hadde utdanning ut over obligatorisk skolegang og hele livet hadde jobber som ikke krevde formelle kvalifikasjoner, er mange av de øvrige opptakene, både eldre og nyere, av folk som har vært sysselsatt med (underordnet) kontorarbeid, vært håndverkere osv. Graviteringen mot type II-språk hos disse kan følgelig tenkes å være i alle fall delvis sosialt betinget snarere enn bydels-relatert.

Det andre forholdet er at det også fins data fra folk i denne sammenlikningsgruppen der type I-dominansen er nesten like sterk som hos de to hovedinformantene. Det innebærer at det fins data som ikke støtter ideen om at hovedinformantenes språk utelukkende hørte til på Damsgård, men at de snarere representerer en gruppe spredt over hele byen med et talespråk av utpreget tradisjonell type.

Det tredje forholdet finner vi når vi ikke tar utgangspunkt i enkeltinformanter og beskriver totaldialekten deres, men i stedet fokuserer på enkelttrekk fra språksystemet. Det som da framstår klart, er at de to hovedinformantene fra Damsgård knapt har et eneste trekk i språket sitt som ikke også kan gjenfinnes andre steder i byen. Til og med den gamle apikale r-typen fins det rester av også andre steder i byen enn hos informanten født i 1921 på Damsgård. Dermed blir det vanskelig på

dialektologisk grunnlag å si at det fantes en egen språkvarietet utvetydig lokalisert til Damsgård.

Det bildet som avtegner seg, er at de aller fleste egersunderne som det fins lydopptak av, har en miks av type I- og type II-former. Ingen reindyrker bare den ene typen i språket sitt, og siden typeinndelingen mest er et analysegrep, er dette heller ikke noe man ville forvente. Det som endrer seg fra person til person, er proporsjonene i miksen. De er åpenbart veldig individuelle, og på mikronivå skal det godt gjøres overhodet å gruppere talerne i klart definerte grupper med felles miks. De som det kanskje lettest kan festes merkelapper til, og som er lettest for folk flest å skjelne mellom, er de som i størst grad reindyrker enten type I eller type II.

Dermed blir konklusjonen at folkelingvistikkens damsgårdsdialekt faktisk må sies å ha hatt et reelt empirisk grunnlag, men på ett bestemt punkt vil en faglig analyse måtte velge en annen vei. Der de folkelige forestillingene handler om *varietet*, vil språkvitenskapen foretrekke å snakke om *variasjon*. I sin innledning om variasjon og endring i talespråk kommenterer Milroy (1992) et implisitt syn som i alle fall tidligere kunne avleses også i vitenskapelige arbeider. Dette gjelder ikke minst den post-Saussurianske tradisjonen der språkendring dokumenteres ved sammenlikning av to synkrone snitt gjort med (ti)års mellomrom. Da kan det framstå som om det mellom snitt A og snitt B har ligget en periode C som har vært karakterisert av labilitet og normopløsning. A og B, derimot, konstrueres implisitt som stabile størrelser:

From this point of view, therefore, we may be inclined to think of language as being perfectly structured at some times but flawed at other times. Now, if linguistic change were an abnormal state of affairs, this would not be an unreasonable way to look at language: change could then be seen as something that strikes a language from time to time like a disease. We could talk of healthy languages (where everything holds together) and sick languages (where it does not). But this is not how things are: no real language state is a perfectly balanced and stable structure, linguistic change is always in progress, and all dialects are transitional dialects. (Milroy 1992: 3)

I dag rammes formodentlig få forskningsarbeider av denne typen kritikk. Sitatet fra Milroy kan imidlertid fremdeles være aktuelt, men da snarere som illustrasjon på typiske folkelingvistiske tenkemåter. Hvis det folkelige dialektbegrepet har forestillinger om *stabilitet* som vesentlig

ingrediens, vil alle typer annerledeshet ikke tolkes som naturlig variasjon, men som eksempler på «en annen dialekt».

Interessant er det likevel at folkelingvistikkens vurderinger faktisk har et geografisk grunnlag i dette tilfellet som unektelig kan disponere for en varietetsanalyse. Hadde tilgangen på ledige tomter i det gamle Egersund fordelt seg jevnt ut over et større område, ville konsentrasjonen av fajansearbeidere på Damsgård ikke vært så stor, og Dalane-tilflyttere til byen ville ha kunnet bli assimilert i bybefolkningen praktisk talt uten å måtte akkomodere til et definert og lingvistisk fokusert bymål (Trudgill 1986: 85). Dette forutsetter at arkaiske trekk ikke bare skyldes tilflytting, men må ha eksistert i byen helt fra tiden da Egersund ble et tettsted på 1700-tallet, og da språket der til å begynne med ikke har skilt seg fra bygdene rundt. Når det siden oppsto behov for arbeidskraft og folk fra Dalane valgte å flytte til byen, representerte de nyankomne, språklig sett, bare mer av det samme som allerede fantes der. Hadde disse bosatt seg spredt i byen, hadde antakelig ingen lagt særlig merke til den individuelle variasjonen i bymålet, selv om den, kvantitativt sett, ikke hadde vært mindre enn den faktisk var da forestillingene om damsgårdsdialekten ble til. Men siden så mange, både av byens egne fajansearbeidere og tilflyttere fra Dalane for øvrig, faktisk bosatte seg på Damsgård, skapte dette en cluster-effekt som dro oppmerksomheten nettopp mot språket som var å finne i denne gruppen. Når den lokale geografien slik spilte på lag med de folkelige språkoppfatningene, lå dialekt-begrepet snublende nær: en egen språkvarietet knyttet til et avgrenset geografisk område.

5 Perspektiv II: sosiolingvistikk

Analyseresultatet så langt er altså at Egersund bymål har vært en varietet med stor variasjon, der handlingsrommet for hvert enkelt individ er forsøkt framstilt som et spenn mellom de to idealiserte språktypene. Siden mye arkaisk språkmateriale overlevde så lenge i dette bymålet, ble spennet ekstra stort, og det har åpenbart framstått som ekstra påtakelig i tilfeller der talere så godt som reindyrket de gamle dialekttrekkene. Mange av de som gjorde det, bodde på Damsgård og tilhørte arbeidsstokken på fajansefabrikken, en virksomhet som mot slutten av 1800-tallet og først på 1900-tallet ekspanderte sterkt og ble byens hovedarbeidsplass. Men hvis altså

forestillingene om damsgårdsdialekten primært var utløst av konsentrert arkaisk språkmateriale i bymålet, reiser spørsmålet seg om fajansefabrikken, altså industriutbyggingen som på mange måter skapte det moderne Egersund, hadde en helt annen effekt på språkutviklingen her enn det som har vært tilfellet på andre industristeder.

Språk og industrietablering i Norge

Et forhold som må sies å ha satt Norge på det sosiolingvistiske kartet, er de tallrike eksemplene på språklige konsekvenser av rask industriutbygging. Solheim (2006) og Neteland (2014) er alt nevnt, og et standardverk som Trudgill (1986) gir eksempler på hvordan slike norske språkforhold tidligere er benyttet i den internasjonale forskningslitteraturen. En dominerende analyse, særlig i de tidlige arbeidene om språket på norske industristeder, er at den sårbare lokale dialekten ble raskt omformet ved den meget omfattende dialektkontakten som industriutbyggingen medførte, og at produktet av utviklingen endog kunne karakteriseres som en koiné, en ny dialekt preget av nivellering av tradisjonelle trekk (Trudgill 1986: 107). Situasjonen i Egersund synes altså å ha vært en helt annen, og den skal nå søkes belyst med base i sosiolingvistikken teorier om sosiale nettverk (Milroy 1987, Milroy 1992).

Folket på Damsgård: demografiske og sosiologiske data

Folketellingen fra 1910 viste, som nevnt i 1 ovenfor, at det da bodde totalt 3 228 personer i Egersund. Det innebærer en fordobling av befolkningen fra 1850, altså tida da fajansefabrikken ble grunnlagt, og mye av befolkningsøkningen skyldtes nettopp fabrikken. 59 % av 1910-befolkningen var født i Egersund by, mens 26 % var født i en av nabokommunene. Bare 15 % var født andre steder i landet eller i utlandet. På Damsgård bodde det 694 personer i 1910 med stort og smått. 159 av disse var fajansearbeidere, og en betydelig del av de øvrige var deres familiedlemmer. Ser vi på fødested for de 159, finner vi at 67 % var født i byen, 21 % i nabokommunene og 12 % andre steder. Tilsvarende prosentseter gjelder også for den samlede arbeidsstokken på Fajansen. Rundt regnet kom bare 10 % av fajansearbeiderne fra andre områder enn Dalane, mot rundt 15 % av bybefolkningen generelt. Vi ser altså at den betydelige befolkningsveksten i fajansefabrikken eksistenstid fram til

1910 så godt som utelukkende var rekruttert fra byens nærområder (Hognestad, Lædre og Gundersen 2016).

Tett bebyggelse og trange boliger sveiset folk sammen, ikke minst på Damsgård. Mange ganger måtte flere familier dele kjøkken. Den sosiale kontrollen var sterk. For eksempel bodde det i 1900 hele 29 mennesker i Gamleveien 8 på Damsgård, et hus på 75 m² i halvannen etasje pluss kjeller. Denne trangboddheten var ekstrem, men langt fra enestående. I andre halvdel av 1800-tallet hadde ikke boligbyggingen klart å holde tritt med befolkningsveksten, og for svært mange resulterte dette både i dårlig plass og lav boligstandard. Statistikken viser at egersunderne jevnt over bodde trangere enn folk i nabobyene. Her var det gjennomsnittlig 2,1 personer i hvert beboelsesrom (men merk likevel at dette gjennomsnittet er lavere enn det vi finner på Damsgård), mens de tilsvarende tallene for Stavanger og Flekkefjord var henholdsvis 1,9 og 1,1. Over halvparten av leilighetene i byen hadde bare ett rom i tillegg til kjøkkenet (Hognestad, Gundersen og Lædre 2016).

Christensen (1991) skildrer hvordan fajansearbeiderne levde. De fleste hadde praktisk talt ikke hatt noen personlige eiendeler da de var barn, kanskje bortsett fra en liten hylle til skolebøkene. De fleste sov sammen med søsknene, og noen måtte sågar dele seng med foreldrene. I familier med begrensede midler (som jo var det vanlige) var nesten alle familiens eiendeler felles, en leveform Christensen karakteriserer som kollektivistisk. Barna oppholdt seg stort sett i sin egen bydel. Riktignok måtte de krysse Damsgårdsbrua for å komme på skolen, men etter endt skoledag dro de rett tilbake.

Befolknings sammensetningen i Egersund avspeiler det faktum at fajansefabrikken i stor grad var selvrekrutterende. Arbeidere av begge kjønn (for fabrikken var også en kvinnearbeidsplass) rekrutterte i neste omgang sine egne barn inn i arbeidsfellesskapet. Alt i alt betyr dette at folk på Damsgård levde tett sammen store deler av døgnet, både i arbeid og fritid. Denne livsformen endret seg raskt etter 2. verdenskrig, men det var helt klart under disse forholdene at det språket som kan studeres i de gamle lydopptakene, sto sterkt.

Språk og sosiale nettverk

Når historien om det arkaiske arbeiderspråket i Egersund sammenliknes med litteraturen om de andre industristedene på Vestlandet, framstår utviklingen i småbyen i sør som eksepsjonell. Men sammenholder vi det

sosiologiske bildet som skisseres i forrige avsnitt, med en hovedretning i sosiolingvistikken, vil det fortone seg annerledes. Akselberg (1995) var en av de første som diskuterte J. og L. Milroys teori om språk og sosiale nettverk (1987, 1992 o.a.) med grunnlag i norsk språkmateriale, og også seinere arbeider om norske språkforhold har trukket veksler på dette teorigrunnlaget. Milroy (1992) fastslår at tette nettverk (av Egersund-typen) gjerne er typiske for tradisjonelle lågstatusgrupper og legger til at

[T]here is ample ethnographic evidence that a close-knit structure of this kind is capable of imposing normative consensus on its members. In other words, relatively close socializing patterns have the effect of maintaining traditional norms, including stable patterns of internal differentiation, and resisting change from the outside. (Milroy 1992: 89)

Her synes det å være rimelig å hevde at fajansekulturen i Egersund nett-opp kan ha hatt en slik normbevarende funksjon, og at tilflyttingen fra nærområdene med påfølgende boligetablering på Damsgård har kunnet virke normforsterkende snarere enn normoppløsende.

Neteland (2016) er et arbeid som i særlig grad er interessant i denne sammenhengen. Her kommer forskeren tilbake til de etter hvert velkjente språkforholdene i Sauda og analyserer variasjon i Sauda-målet på individplan. Totalreservoaret av ord og grammatikk som er tilgjengelig og som hvert individ gjør sine valg fra, kaller hun *språkpotten* i lokalsamfunnet. Den egersundske språkpotten er forsøkt beskrevet i dette arbeidet ved hjelp av de to idealiserte språktypene og spennet mellom dem.

Også Neteland er opptatt av sosiale nettverk i arbeidsstokken på smelteverket og den effekten dette kan ha hatt på språkutviklingen:

Det er ikke urimelig at det interne samholdet mellom arbeiderne (...) kan ha fått følger for språkbruken i *arbeidermiljøet*, og da spesielt i disse arbeiderdominerte bydelene [Åbøbyen og Søndenaia i Sauda]. Fordi arbeidermiljøene hadde internt samhold og folk var mye sammen, både på arbeid, i nabolaget, i fritidsaktiviteter og på politiske møter, kan denne tolkningen stemme godt med teorier om at de variantene som oppfattes som mest frekvente fra individets perspektiv, blir valgt (ut fra den delen av samfunns-språkpotten som han/hun blir eksponert mest for). (Neteland 2016: 73)

Sauda skiller seg imidlertid klart fra Egersund ved at det fortrinnsvis var de *ikke-lokale* formene som ble valgt ut av språkpoten og brukt av fabrikkarbeiderne i Åbøbyen. Det er selvsagt derfor Sauda føyer seg inn i rekken av industristeder der tilflytting virker normoppløsende og språkendrende. I Sauda tenker Neteland seg at arbeidsfellesskapet på fabrikken var så sterkt at det til og med virket klasseoverskridende, slik at språket til funksjonærene, som både var arbeidsplass-kolleger med og bodde i samme bydel som arbeiderne, kunne påvirke arbeiderdialekten og endre den. Dette er en helt annen situasjon enn den som antas å ha vært i Egersund, men fellestrekket mellom de to stedene er også påtakelig: fellesskapsfølelsen som den store industriarbeidsplassen må ha skapt. Og da ser vi hvordan i alle fall delvis sammenliknbare sosiale strukturer kan gi helt ulike språklige konsekvenser på ulike steder. På det ene stedet *endres* dialekten i et tett sammensveiset fellesskap under påvirkning av tilflyttere som tilhører det samme (utvidede) fellesskapet, mens på det andre *bevares* det gamle språksystemet i en gruppe med tette og multiplekse nettverk i Milroys forstand.

6 Avslutning

Historien om damsgårdsdialekten i Egersund handler uomtvistelig om språkvariasjon på individnivå, men vi må være villige til å se at både systemsettingsstruktur og bosettingsmønster i byen gjorde det rimelig og naturlig for folkelige observatører å tolke variasjonen på varietetsnivå. Det de beskrev, var imidlertid ikke en innovasjon rundt det fabrikkmiljøet som var byens mest prominente eksempel på det framvoksende industrisamfunnet i det 20. århundret, men en veritabel språklig overlevelsesmekanisme. Demografien og sosiologien rundt Egersunds Fayancefabrik førte til at det gamle språket nettopp ikke forsvant i møtet med moderniteten i arbeidslivet, men så å si kapslet seg inn i denne delen av bybefolkningen og overlevde lenger enn det ellers ville ha gjort. Mens de fleste studier av denne typen handler om hvorfor språket endret seg, har det denne gangen kommet til å handle om hvorfor det *ikke* endret seg.

De som var del av arbeiderfellesskapet på Fajansen i Egersund, må altså i liten grad ha deltatt i den språklige moderniseringen som i perioden 1850–1950 ellers skjedde i byene, også i de små. I Egersunds ytre

bydel, derimot, var både den språklige og sosiale gjennomtrekken større, kontaktflaten utad var en annen og behovet for en moderne byidentitet antakelig mer påtrengende. Og ikke minst: Utviklingen av en by-middeklasse med funksjonærsjiktet i sentrum dro i samme retning. Kanskje fikk nettopp denne delen av befolkningen etter hvert et behov for å markere eget revir i forhold til de som arbeidet på golvet på Fajansen, blant annet ved å lansere «damsgårdsdialekt» som lett nedsettende merkelapp. Det ble altså i denne gruppen språkendring skjedde, mens fajanseskulturen fremdeles var konservativ og utgjorde en bastion for bevaring av det tradisjonelle.

Den tilflyttingen til byen som fabrikken førte til, bar med seg et bygdespråk med nettopp slike trekk som også hadde overlevd inne i byen, og som fajanseskulturen allerede hadde kapslet inn og gjort til sine. Derfor ble tilflyttingen i samband med Fajansen i betydelig grad en vitamininnsprøyting i – snarere enn en utvanning av – det som med rimelighet kan kalles damsgårdsdialekten.

Med nye arbeids- og boformer i etterkrigstida ble det slutt på de tette fellesskapene. Den arkaiske vitamininnsprøytingen i språket i form av rural tilflytting stagnerte også. To viktige forutsetninger for å opprettholde den ekstraordinære språksituasjonen i byen var dermed borte. Da også fabrikken som sådan forsvant på slutten av 1970-tallet, falt siste skanse.

Uttrykt i sosiolingvistisk terminologi skjedde det i siste halvdel av 1900-tallet en utpreget fokusering av det i utgangspunktet ganske heterogene bymålet. En del av det arkaiske språkstoffet ble nivellert bort i denne prosessen, men flere trekk overlever fortsatt. Selv hos folk født etter 2000 er deler av den gamle substantivbøyningen fremdeles intakt, med apokoperte flertallsendinger og kløyvd hunkjønn (Granaas, under arbeid). Slik sett kan man si, ved å bruke den folkelige varietetstermen, at deler av damsgårdsdialektens grammatikk fremdeles bidrar til å gi Egersund bymål et særpreg.

Takk til Rune Røstad for grundige kommentarer til en tidligere versjon av denne artikkelen og til to anonyme konsulenter og redaktør Hans-Olav Enger i *Maal og Minne* for verdifull hjelp. Dalane Folkemuseum v/direktør Leif Dybing takkes for velvillig utlån av lydmateriale. Videre må en takk også gå til Tønnes H. Gundersen for samarbeidet om språk og historie i Egersund, ikke minst fordi han var den som hadde prosjektideen og satte arbeidet i gang. Sist, men ikke minst skal dette arbeidet tilegnes den tredje

personen i det opprinnelige samarbeidet, Per Einar Lædre, som døde i januar 2018.

Abstract

The dialect of Egersund is investigated towards two objectives. Firstly, an attempt is made to document the considerable degree of linguistic variation found in traditional urban dialects, including those in smaller towns. Also, this is variation not necessarily associated with the social stratification often accentuated in sociolinguistics. To a certain extent, this challenges implicit notions of homogeneity which have been tracable in dialect analyses in the Norwegian dialectological tradition. The starting point of the investigation is a popular belief that there used to be two local dialects in Egersund. These local conceptions are investigated from the perspective of perceptual dialectology. Secondly, local dialect variation is linked to industrial development: the expansion of pottery as the industrial cornerstone of 19. and 20. century Egersund. Consequently, this investigation also constitutes a chapter in the story of how industrial expansion profoundly influenced local Norwegian dialects. In Egersund, however, the consequences seem to have been different from those reported on from well-known locations like Sauda, Høyanger and Tyssedal. Thus, this article also aims at offering a contribution to the discussion of current issues in Norwegian sociolinguistic research.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein. 1995. *Fenomenologisk dekonstruksjon av det labovmilroyske paradigmet i sosiolingvistikken. Ein analyse av sosiolingvistiske tilhøve i Voss kommune*. Dr.art.-avh., Universitetet i Bergen.
- Berntsen, Mandius og Amund B. Larsen. 1925. *Stavanger Bymål*. 2. utgave 1978. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bøe, Per Sigmund Sævik. 2013. *Språkendringer sør på Jæren*. En sosiolingvistisk studie i virkelig tid fra Ognå. Upubl. masteravh., Universitetet i Bergen.
- Christensen, Anne Louise Gjesdal. 1991. *Livet i og mellom husene*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Foldvik, Arne Kjell. 1988. "Spredning av skarring i Norge i løpet av om lag 70 år." *Norsk lingvistisk tidsskrift* 6, 55–61.
- Gabrielsen, Finn. 1984. *Eg eller je? En sosiolingvistisk gransking av yngre mål i Stavanger*. Oslo: Novus.
- Granaas, Elena Bowitz: En sosiolingvistisk undersøkelse av Egersund bymål. Masteravh. under arbeid.
- Gundersen, Tønnes H. 2011. *Egersunds Fayancefabrik*. Egersund: Egersund Fayancemuseum.
- Hognestad, Jan Kristian, Per Einar Lædre og Tønnes H. Gundersen. 2016. "Jakten på damsgårdsdialekten." I: *Årbok for Dalane 2015–2016*, red. Olaug Norun Økland m.fl., 8–41. Egersund: Dalane Folkemuseum.
- Hårstad, Stian. 2010. *Unge språkbrukere i gammel by. En sosiolingvistisk studie av ungdoms talemål i Trondheim*. Ph.d.-avh., Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Hårstad, Stian og Toril Opsahl. 2013. *Språk i byen. Utviklingslinjer i urbane språkmiljøer i Norge*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Ims, Charlotte Sol. 2010. Sandnes i skyggen av Stavanger – en sosiolingvistisk undersøkelse av Sandnes-mål med utgangspunkt i utvalgte språklige variabler. Upubl. masteravh., Universitetet i Agder.
- Kjos-Hanssen, Bjørn. 1986. *Ung i Egersund*. Sandnes: Eget forlag.
- Labov, William. 2001. *Principles of Linguistic Change. Social Factors*. Oxford: Blackwell.
- Larsen, Erling Georg. 1970. *Formverket i Flekkefjord bymål*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Milroy, James. 1992. *Linguistic Variation & Change*. Oxford: Blackwell.
- Milroy, Lesley. 1987. *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- Midbrød, Arvid. 1997. "Ord fra bygd og by i Dalane." I: *Årbok for Dalane 1996–1997*, red. Jan K. Hognestad m.fl., 12–166. Egersund: Dalane Folkemuseum.
- . 2013. *Ord fra bygd og by i Dalane. Tillegg nr.1*. Egersund: Dalane Folkemuseum.
- Mæhlum, Brit, Gunnstein Akselberg, Unn Røyneland og Helge Sandøy. 2008. *Språkmøte. Innføring i sosiolingvistikk*. 2. utgave. Oslo: Cappelen.
- Mæhlum, Brit og Unn Røyneland. 2012. *Det norske dialektlandskapet. Innføring i studiet av dialekter*. Oslo: Cappelen Damm.
- Neteland, Randi. 2014. *Koinéforming av industritalemål. En sosiolingvistisk studie av språkutviklingen i Sauda og Årdal de siste hundre årene*. Ph.d.-avh., Universitetet i Bergen.

- Neteland, Randi. 2016. "Kaos eller system? Om forholdet mellom sosiale strukturer og individuelle språklige variasjonsmønstre i industristedet Sauda." *Maal og Minne*, 51–83.
- Omdal, Helge. 1967. "Noen karakteristiske trekk ved det høgere talemålet i Stavanger – jamført med folkemålet." *Maal og Minne*, 79–100.
- Opsahl, Toril. 2009. «Egentlig kan alle bidra» - en samling sosiolingvistiske studier av strukturelle trekk ved norsk i multietniske ungdomsmiljøer i Oslo. Ph.d.-avh., Universitetet i Oslo.
- Preston, Dennis R. 1999. "Introduction". I: *Handbook of perceptual dialectology*, Vol.1, red. Dennis R. Preston, xxiii–xl. Amsterdam: John Benjamins.
- Røsstad, Rune. 2005. *Den språklege røynda. Om oppfatta og realisert talemål i austre Vest-Agder*. Dr.art.-avh., Høgskolen i Agder.
- Sandvik, Olav Hetland. 1979. *Talemål i Rogaland – i går, i dag og i morgon*. Stavanger: Rogalandsforskning.
- Sandøy, Helge. 1998. "The Diffusion of a New Morphology in Norwegian Dialects." *Folia Linguistica XXXII/1–2*: 83–100
- Skjekkeland, Martin. 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Solheim, Randi. 2006. *Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Dr.art.-avh., Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Stjernholm, Karine. 2012. *Stedet velger ikke lenger deg, du velger et sted. Tre artikler om språk i Oslo*. Ph.d.-avh., Universitetet i Oslo.
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell.
- Aasen, Kristine Nymark. 2011. Stavanger-dialekten 30 år etter. Ei sosiolingvistisk oppfølgingsgransking av talemålet i Stavanger. Unpubl. masteravh., Universitetet i Bergen.

Jan Kristian Hognestad
 Universitetet i Stavanger
 Institutt for kultur- og språkvitenskap
 Postboks 8600 Forus
 NO-4036 Stavanger
 jan.k.hognestad@uis.no